

חכמים התירו דבריהם

איתמר עמיר

- א. מבוא
- ב. מי שהחשיך לו בדרך
- ג. הושטת יד ורדיית הפת
- ד. בהול על מתו לעומת בהול על ממונו
- ה. הקזת דם לכהמה
- ו. הצלת ממון מבית שבו הדליקה ומבית שלייד הדליקה
- ז. סיכום
- ח. אחרית דבר

א. מבוא

במסכת שבת ישנם כמה וכמה מקומות בהם חכמים התירו לעבור על דבריהם בנסיבות מסוימות בהם עלולים אנשים לעבור על איסור דאורייתא. הייחודיות של מקומות אלו היא שהם מעבר לעיקרון הפשוט שאיסור דאורייתא דוחה איסור דרבנן כאשר הם סותרים אחד את השני, אלא שחכמים התירו כאן איסורי דרבנן מראש, כדי שלא יגיעו למצב בו יעברו על איסורי דאורייתא. המקרה הרגיל הוא מקרה שבו ישנה התנגשות ישירה בין איסור דרבנן לאיסור דאורייתא – למשל התירו חכמים לחלוב פרה בשבת על ידי גוי (שולחן ערוך אורח חיים שה, כ), על אף שחליבה היא איסור תורה, כי שבות של אמירה לגוי נדחית במקום צער בעלי חיים, שיש לו חשיבות מן התורה. אנו עוסקים במקרה בו יש היתר יזום של איסור דרבנן, שנועד לאפשר לאדם לעשות את מה שהוא צריך, מתוך ההבנה שאם לא נתיר, האדם עלול לעבור על איסור דאורייתא.

במאמר זה, ננסה לברר, לאור כמה דוגמאות למקרים כאלו, מה הם שיקוליהם של חכמים במקרים אלו, ומה היחס בין השיקולים השונים, בפרט כאשר הם סותרים זה את זה. מתוך כך ננסה ללמוד קצת יותר על שיקוליהם של חכמים לגזרותיהם, מתי ביטלו דבריהם ומתי אף הוסיפו גזרות!¹

ב. מי שהחשיך לו בדרך

נאמר בגמרא במסכת שבת:

---

¹ הערת העורך (ד"ב): כמבט משלים למאמר זה, מומלץ לעיין במאמרו של נוה שינמן ("גזירות חכמים – מטרה ומהות") באסופה זו, בו המחבר דן במטרתן של גזרות חכמים השונות.

משנה. מי שהחשיך בדרך – נותן כיסו לנכרי, ואם אין עמו נכרי – מניחו על החמור [...]

גמרא. מאי טעמא שרו ליה רבנן למיתב כיסיה לנכרי? קים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, אי לא שרית ליה – אתי לאיתויי ארבע אמות ברשות הרבים.

(שבת קנג, א)

חז"ל התיירו איסור דרבנן של אמירה לגוי כדי שלא יבוא לעבור על איסור תורה של טלטול מעות ארבע אמות ברשות הרבים. יש לציין, שהגמרא (קנג, ב) מסבירה שהאפשרות השנייה של נתינה על החמור מתקיימת באופן שאין עקירה והנחה – האדם נותן על החמור כאשר הוא הולך ונוטל ממנו לפני שהוא עומד, בצורה בה המעשה מותר לכתחילה – ולמרות כל זאת העדיפו להתיר אמירה לגוי. נראה שהחשש הוא שהאדם לא ירים ויוריד בזמן את המשווי, וכך יעבור על איסור תורה (שביתת בהמתו / מחמר²). עולה מכאן, שלא רק שחכמים העדיפו להתיר איסור דרבנן על מנת שאדם לא יבוא לעבור על איסור דאורייתא, אלא הם העדיפו להתיר אפילו בשל החשש (אולי המצוי) שהאדם יעבור על איסור דאורייתא בשוגג.

עיקרון דומה רואים לגבי היתר נוסף שהגמרא מביאה – טלטול פחות פחות מארבע אמות (שם) – ללכת עם החפץ כל פעם פחות מארבע אמות כך שלא עוברים על שום איסור. היתר זה הוא האחרון בסדרי העדיפויות, והגמרא אומרת על ההיתר הזה "עוד אחרת היתה ולא רצו חכמים לגלותה" (שם), על אף שהדבר מותר לכתחילה, מכיוון שישנו חשש שהאדם לא ישים לב ויעבור על איסור דאורייתא³.

יש להעיר על כך שיייתכן שהותר כאן דווקא שבות של אמירה לגוי, שנחשב קל יותר כי אינו שבות שהאדם עושה בעצמו ('שבות שאין בו מעשה', כדברי הגמרא במסכת עירובין (סח, א)).

ג. הושטת יד ורדיית הפת

הגמרא בתחילת מסכת שבת (ג, א) שואלת מה דינו של מי שהוציא ידו מחוץ לפתח עם חפץ, האם יוכל להחזיר את ידו עם החפץ פנימה, או שידו נחשבת רשות אחרת וחייב

² לפי השיטה המרכזית בראשונים, איסור שביתת בהמתו הוא חובה על הבהמה של האדם לשבות בשבת, כאשר האיסור נלמד מ"למען ינוח שורך וחמרך" (שמות כג יב). לעומת זאת, איסור מחמר הוא איסור להוליך בהמה עם משוי, גם אם הבהמה אינה שייכת לאדם שמוליך אותה, כאשר איסור זה נלמד מ"לא תעשה כל מלאכה".

³ יש להעיר שהמג"א (רסו, ג) מביא שיש אומרים שבימינו שרשות הרבים אינה דאורייתא, באמת ההיתר של טלטול פחות מארבע אמות אינו קיים, שכן אין להתיר איסור דרבנן של טלטול פחות מארבע אמות מפני דרבנן של טלטול ארבע אמות ברשות הרבים. המשנה ברורה (רסו, ב) למעשה מכריע כשיטות החולקות שבכל זאת דין זה חל.

להשאירה עם החפץ באותו מצב כל השבת. הגמרא מביאה ברייתא שמתירה להחזיר את היד וברייתא שאוסרת להחזירה, ומציעה כמה הצעות ליישב בין המקורות. נתמקד בהצעה השנייה של הגמרא, לפיה הברייתא האוסרת אסרה מכיוון שעשה כן בשבת עצמה, ולכן חכמים קנסו את האדם שלא יחזיר.

הגמרא מקשה על הצעה זו – לכאורה ההיגיון צריך לומר הפוך, הרי מי שהוציא ידו לחוץ בשבת עשה כבר עקירה, ואם נאסור עליו להחזיר את ידו הוא עלול גם לעשות הנחה ולעבור על איסור תורה. לעומת זאת, מי שהוציא את ידו לפני השבת, אפשר לקנוס אותו כי הוא לא יעשה איסור דאורייתא בכל מקרה שהרי לא הייתה עקירה. הצעה זו של הגמרא היא לפי ההיגיון שראינו לעיל – לא נקנס במקרה בו הקנס יוביל לאיסור דאורייתא.⁴

הגמרא מדייקת שלכאורה איננו סוברים כמו הרעיון שאין קונסים כאשר הקנס יכול להוביל לאיסור דאורייתא (שהרי הברייתא אינה סוברת כמו המקשן), ומקבילה את הדין הזה לאיסור רדיית הפת (הוצאת הפת הדבוקה לדופן התנור), שלא נתיר לאדם לרדות את הפת משום שמעשה זה הוא איסור דרבנן⁵, על אף שאם הוא לא ירדה, הוא יעבור על איסור דאורייתא.

למסקנה, לגבי הושטת היד, התירוץ למסקנת הגמרא בין הברייתות אחר – מסבירה הגמרא שלחצר אחרת לא התירו לאדם להחזיר את ידו, אבל לחצר שלו כן התירו כי יוצא אפוא שמעשיו לא הועילו, ובכך מתפרשות הברייתות – הברייתא שמתירה מדברת על החזרה לחצר שלו, כך שמעשיו לא הועילו, והברייתא שאוסרת מדברת על החזרה לחצר אחרת. עולה מכאן, שאין הכרח לומר שהסברה שלנו נדחתה למסקנה. ואומנם, לגבי רדיית הפת הגמרא כותבת במפורש כסברה זו (ד, א) – "רב אחא בריה דרבא מתני לה בהדיא: אמר רב ביבי בר אביי: הדביק פת בתנור התירו לו לרדותה קודם שיבא לידי איסור סקילה".

ד. בהול על מתו לעומת בהול על ממונו

מקום נוסף בו אנחנו רואים שחכמים מתירים איסור דרבנן של מוקצה כדי שלא יבוא לידי איסור חמור⁶:

⁴ אם כי יש להעיר שכאן חכמים לא גזרו בכלל כדי שלא לבוא לאיסור דאורייתא, בניגוד ל"מי שהחשיך" שם חכמים אסרו והתירו במקרים מסוימים.

⁵ "שחכמה היא ולא מלאכה". נחלקו הראשונים לגבי רדיית במרדה, אבל כולם מסכימים שרדיית בסקין היא דרבנן בלבד.

⁶ יש להעיר שכיבוי דליקה הוא לכאורה מלאכה שאינה צריכה לגופה, כך שהאיסור הוא רק מדרבנן לפי שיטת רוב הראשונים להלכה. הראשונים דנים על סיבת החומרה בדין זה גם על ידי הצד שאין זה איסור תורה, ולעניינו נתייחס לאיסור כאיסור תורה.

אמר רבי יהודה בן לקיש: שמעתי שמצילין את המת מפני הדליקה [...] היינו טעמא דרבי יהודה בן לקיש: דמתוך שאדם בהול על מתו, אי לא שרית ליה - אתי לכבוויי. אמר רבי יהודה בן שילא אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהודה בן לקיש במת.

(שבת מג, ב-מד, א)

אולם מצינו גם חומרא בעקבות חשש זה (פירוש רש"י בסוגריים):

משנה. מצילין מזון שלש סעודות, הראוי לאדם – לאדם, הראוי לבהמה – לבהמה [...]

גמרא. מכדי בהיתרא קטרה, נציל טפי ! - אמר רבא: מתוך שאדם בהול על ממונו, אי שרית ליה - אתי לכבוויי. אמר ליה אביי: אלא הא דתניא, נשברה לו חבית בראש גגו - מביא כלי ומניח תחתיה, ובלבד שלא יביא כלי אחר ויקלוט [קילוח הנופל מן האויר], כלי אחר ויצרף [סמוך לגג כעין שאיבה]. התם מאי גזירה איכא? - הכי נמי, גזירה שמא יביא כלי דרך רשות הרבים.

(שבת קיז, ב)

הגמרא מסבירה שחכמים גוזרים שאין להציל ממון רב, על אף שלכאורה אין בכך איסור, בשל החשש כי אם נתיר להציל ממון רב, האדם המציל יהיה אחוז בהלה ועלול לשכוח שהיום שבת ויכבה את הדליקה⁷.

לכאורה, שיקול זה עומד בניגוד לשיקול שהצגנו עד עכשיו. במקום להתיר להציל הכול כדי שלא יבוא לכבות, אנחנו מגבילים את ההצלה, מחשש שישכח ויבוא לכבות. התוספות עומדים על ההבדל בין שני המקרים:

ואף על גב דגבי ממון אמרינן איפכא אי שרית ליה אתי לכבוויי היינו משום שאין מצטער על ממונו כמו על מתו ואי שרית ליה מתוך שיהא טרוד להציל ישכח שהיום שבת ויבא לכבות בשוגג אבל על מתו מצטער ביותר ואי לא שרית ליה אתי לכבוויי במזיד.

(תוספות שבת מד, א ד"ה מתוך)

הערות העורך (ד"ב): יש לציין כי הר"ח והר"ף מתנסחים שיש כאן איסור תורה, ועיין על כך בהרחבה במאמרו של זאק מילנצ'יק ('מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה ובכיבוי לשיטת הרמב"ם') באסופה זו. ⁷ יש להוסיף את דברי רבנו תם בתוספות (קטו, א ד"ה כל כתבי) שמסביר שכל הפרק מדבר על מקרה שהדליקה בבית או בחצר שלו, והוא בהול, ולכן דנים על מה הוא יכול להציל, ואילו כאשר הדליקה בבית שלידי, אין כל הגבלה. עוד נעסוק בשיטה זו בהרחבה בהמשך.

כלומר, לפי התוספות⁸ ישנם שני חששות שונים, שלמעשה סותרים אחד את השני. מצד אחד, אם נתיר לאדם להציל, הוא יהיה טרוד מאוד בהצלה, ועלול לשכוח שהיום שבת, ולכבות את הדליקה. מצד שני, אם לא נתיר, האדם יבוא לכבות במזיד לאור צערו הגדול. כאשר החששות מתנגשים – החשש של המזיד גובר, ואנחנו מניחים לו להציל, ואפילו על ידי טלטול מוקצה שהוא איסור דרבנן. אפשר להסביר את הסיבה לכך שהמזיד גובר או משום שחשש זה מצוי יותר מאשר החשש שישכח ששבת ויכבה, או משום שבאופן כללי מזיד חמור יותר משוגג.

לגבי המקרה של 'מי שהחשיך', שלכאורה מדובר בממון ולמרות זאת התירו לעשות מעשה כדי שלא יבוא לידי איסור תורה, נאמרו כמה הסברים בראשונים. הרמב"ן (קנג, א ד"ה הא) הסביר שהקלו יותר ב'מי שהחשיך' מכיוון שהוא צריך לאבד את ממונו בידיים ולהשליכו, ודבר זה קשה הרבה יותר, וישנו חשש שיעבור במזיד.

הר"ן (שבת קנג, א) מסביר שדליקה היא דבר מתפשט ופתאומי, ולכן היא מבהילה הרבה יותר, ורק במקרים כאלה אנחנו חוששים שאם נתיר להציל, האדם עלול לשכוח ששבת ולכבות. נעסוק כעת בדיון נוסף לגבי הסתירה בין שני העקרונות האלו.

ה. הקזת דם לבהמה

הבית יוסף (שלב, ד) מביא את המרדכי (סי' שמ)⁹ שמתיר להקזיז דם מבהמה על ידי גוי כאשר ישנו ספק אם תמות אם לא יקזיז את דמה, וכך פסק בשולחן ערוך (שלב ד).

המרדכי מביא את המקור לפסיקה שלו מהברייתא בפסחים, העוסקת בהקזת דם לבכור, שיש איסור להטיל בו מום:

והתניא: בכור שאחזו דם, אפילו הוא מת - אין מקיזין לו דם, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: יקזיז, ובלבד שלא יטיל בו מום. - התם, מתוך שאדם בהול על ממונו, אמרינן: אי שרית ליה במקום שאין עושין בו מום - אתי למעבד במקום שעושין בו מום. ורבנן - כל שכן, דאי לא שרית ליה כלל - אתי למעבד.

(פסחים יא, א-יא, ב)

רואים שרבי יהודה לא התיר להקזיז, שמתוך שטרוד, עלול לשכוח ולהקזיז במקום המטיל בו מום, אולם חכמים התירו להקזיז בשל החשש שאם לא נתיר לו להקזיז דם, הוא יבוא לעשות במזיד ואפילו במקום שעושה בו מום.

⁸ ובכיוון זה הלכו גם הרמב"ן (שבת מד, א, בפירושו השני) ורבים מראשוני ספרד (רשב"א, ריטב"א, ר"ן).
⁹ מקור דברי המרדכי הם דברי הראב"ה (ריא).

המרדכי (וכך רוב הראשונים) פסקו להלכה כחכמים. המרדכי העתיק דבר זה להלכות שבת, שמאותה הסברה שאם לא נתיר להקזו, הוא עלול להקזו בעצמו במקום שעושה מום, אם לא נתיר להקזו בשבת על ידי גוי, עלול האדם להקזו בעצמו¹⁰.

הגמרא מביאה את שני השיקולים שכבר הזכרנו ביחס בין הצלת מת מפני הדליקה לבין הצלת ממון מפני הדליקה. ראינו לעיל את שיטת התוספות ביחס בין שני השיקולים האלו, הסוברים שלגבי מת, שאדם מצטער עליו מאוד, יבוא האדם לעשות במזיד ולכן התרנו לו. אולם, בממון אינו מצטער כל כך ואין חוששים שיבוא לעשות במזיד, ולכן גם הגבלנו אותו מתוך החשש שמכיוון שטרוד בהצלה, ישכח ששבת ויבוא לכבות. אם כן, יש ליישב את דברי התוספות עם הגמרא כאן, שכן הסוגייה בבכורות עוסקת בבהמה שהיא ממון, ובכל זאת אנחנו פוסקים הלכה כחכמים שחוששים שיבוא לעשות במזיד. קושייה זו הקשה רבי עקיבא איגר (שלב, ד).

הביאור הלכה (שלב ד"ה ואם הוא ספק)¹¹ מציע בתחילה לחלק בין שבת שיש בה איסור סקילה, ועל כן אין חוששים שהאדם יבוא לעבור במזיד, לבין שאר איסורים כמו בכור שחמורים פחות וישנו חשש שיבוא לעשות במזיד. אבל, הביאור הלכה מקשה על חילוק זה מהסוגייה של 'מי שהחשיך' ששם החשש הוא שיבוא לעשות במזיד, על אף שיש כאן ממון באיסור שבת. את הקושייה הזו מתרץ הביאור הלכה בעזרת דברי ראשוני ספרד שראינו לעיל, שמסבירים למה ב'מי שהחשיך' התירו יותר דברים משהתירו בדליקה. הוא מביא את דברי הרמב"ן שמסביר שב'מי שהחשיך' כדי לא לעבור על האיסור, האדם צריך לזרוק את החפץ בידים, ולא רק להניח שיישרף, ולכן אנחנו חוששים יותר שיעבור במזיד, על אף שמדובר באיסור סקילה.

למסקנה, הביאור הלכה דוחה הסבר זה, ואומר שאין מסתבר שיהיה חילוק בין שבת לשאר איסורים, וגם בממון אנחנו מתירים כדי שלא יעבור על איסור דאורייתא, כדברי המרדכי והשולחן ערוך. לכן, גם פוסקים כחכמים שמותר להקזו דם, ואף בשבת יהיה מותר לעשות כן על ידי גוי, וזו גם סיבת ההיתר ב'מי שהחשיך' לו בדרך, וגם אותו היתר לטלטל המת מפני הדליקה. אם כן, יש עוד להסביר את הגמרא האומרת ש"מצילין שלוש סעודות מפני הדליקה", שכזכור גרמה לשאר הראשונים ליצור את החילוק בין מת לממון.

¹⁰ הקזת דם בשבת אסורה מדאורייתא. נחלקו הראשונים האם היא אסורה משום נטילת נשמה, צובע או מפרק (דש).

¹¹ ביאור הלכה ארוך שנכתב במקור על ידי בנו של המשנה ברורה שנפטר בגיל צעיר, כלשונו בסוף דבריו: "כל עיקר הדברים האלו העתקתי מכתבת יד בני המנוח הגדול בתורה ובמדות טובות כמוהר"ר אברהם זללה"ה שנפטר בעו"ה בן כ"ג שנה כ' כסליו תרנ"ב לפ"ק".

מסביר הביאור הלכה, שכל מה שחכמים התירו הוא רק כאשר ברור שההיתר ימנע מהאדם לעבור על האיסור. חכמים התירו לטלטל על ידי גוי או בהמה, בהנחה שההיתר ודאי ימנע מהאדם לטלטל בעצמו. כך גם התירו לו לעשות נקב בכור במקום שאין מטיל בו מום, או על ידי גוי בשבת, כי ברור שהוא לא יעשה נקב נוסף. לעומת זאת, בהצלה מפני הדליקה, גם אם נתיר לו להציל הכול, ההיתר לא ימנע מהאדם לעבור על האיסור משום שהוא מתעסק עכשיו בהצלה וטרוד, ויכול להיות שיבוא לכבות את האש, למשל במקרה שישנו חפץ שהאש הקיפה אותו מכל הצדדים ואינו יכול לקחת אותו. במקרה כזה שהיתר להציל אינו מבטיח שלא יעבור על איסור, יש להעדיף את השיקול השני – טרוד וישכח. הביאור הלכה מפנה להגהות מרדכי (הגהות מרדכי שבת תנח) שמסביר כעין דבריו. הוא מסביר שבכיווי דליקה החמירו כל כך ולא התירו להציל או לכבות אפילו על ידי גוי (אלא רק לומר בלשון כללית 'כל המכבה אינו מפסיד'), לעומת שאר המקרים בהם התירו איסורי דרבנן, מכיוון שבכיווי הסברה הפוכה, שהאש דרכה להבהיל וכשרואה שהיא מתקרבת לממון שלו, הוא יבוא ויכבה בעצמו, וגם אם נתיר לו להציל, הוא עלול לכבות, לעומת שאר דברים שאם נתיר לו, הוא לא יעבור עליהם.

מובן מדברי הביאור הלכה והגהות מרדכי שחכמים התירו איסורי דרבנן כאשר הם מונעים מהאדם לעבור על איסור דאורייתא, ובמקרה של כיבוי או הצלה מדליקה, שההיתר לא ימנע את החשש שיבוא לכבות בעצמו – לא נתיר כלום, ואף נגביל את ההצלה. בכל אופן, כיבוי דליקה הוא מקרה חריג ונקודתי, וברוב המקרים, כמו שראינו, חכמים התירו איסורי דרבנן שכן על ידי כך לא יעברו על איסורי דאורייתא.

נבחן את ההתנגשות בין השיקולים במקרה נוסף.

ו. הצלת ממון מבית שבו הדליקה ומבית שליד הדליקה

רבנו תם (מובא בתוספות (קטו, א ד"ה כל כתבי)) חידש, שכל האיסור להציל יותר ממזון שלוש סעודות שמא יכבה, חל דווקא בבית שבו הדליקה, אבל בבית הסמוך – האדם אינו בהול ולכן אין חשש שיכבה ואין בעיה להציל. התרומה (רכו) מחדש על גבי דבר זה שבבית אחר שהתירו להציל, אפילו מעות מותר להציל, על אף שהם אסורים משום מוקצה, שמפני הפסד ממון התירו את טלטולם. הוא מדמה את דין זה ל'מי שהחשיך לו בדרך' שהתירו איסור דרבנן כדי שלא יבוא לעבור על דאורייתא (לקמן נראה את שיטת הב"ח שאף פוסק כמותו בנקודה זו).

הטור (סימן שלד) מביא את התרומה וחולק עליו בעקבות דברי אביו הרא"ש, וטוען שרבנו תם התיר רק את הגזרה שמגבילה את ההצלה, אבל לא התיר גם לטלטל מוקצה.

המהר"י אבוהב מסביר שלמעשה ההיתר של התרומה להציל מוקצה אינו רק בבית שליד הדליקה, אלא אף בבית שבו הדליקה. הוא מוכיח את דבריו מהר"ן (סו, א ד"ה וכתבו בתוספות) העוסק ב'מי שהחשיך לו בדרך', שמביא את התרומה ומובן שהתרומה התיר בכל דין הצלה מפני הדליקה¹². כמובן שצריך להבין לפי שיטת התרומה איך בבית שבו הדליקה אסור להציל יותר ממזון שלוש סעודות שמא יבוא לכבות, אבל מוקצה אפשר להציל.

המהר"י אבוהב עצמו מוסיף ואומר שלא רק שזו שיטתו המלאה של התרומה, אלא שאף הטור עצמו, שפסק כשיטת הרא"ש ואסר להציל מוקצה אף בבית הסמוך לדליקה, חלק דווקא שם על התרומה, ומודה בבית שבו הדליקה שמותר להציל מוקצה. לפי זה, שיטת הטור והרא"ש עוד יותר תמוהה משיטת התרומה, שכן הם אינם מקבלים את הרעיון של טלטול מוקצה במקום הפסד, אבל בבית שבו הדליקה הם כן מקבלים את רעיון זה, ודווקא על מוקצה ולא על שאר דברים.

כדי להסביר את ההיגיון בשיטת התרומה על פי הסבר המהר"י אבוהב, אומר הבית יוסף (ומודה בעצמו שיש כאן דוחק¹³) שבבית שבתוכו הדליקה, בנוסף לשיקול לאסור שמתוך שיהיה טרוד בהצלה ישכח ששבת ויבוא לכבות, ישנו שיקול להתיר, שמתוך שבהול על ממונו יבוא לכבות במזיד. הוא מסביר הסבר דומה להסבר שראינו בסוגייה בפסחים ובמרדכי, שלגבי מעות החשש שבהול על ממונו ויבוא לכבות בידיים חזק יותר, ולכן במקרה הזה אנחנו בוחרים להתיר לו להציל את המוקצה. לעומת זאת, דברי אחרים אין אדם בהול עליהם כל כך, וכמו שיטת התוספות שאדם אינו כל כך בהול ולא יבוא לכבות במזיד, ולכן לא התירו אלא מזון שלוש סעודות. אם כן, יוצא שהבית יוסף מחלק כאן על פי העיקרון שראינו בסוגייה בפסחים ובתוספות.

הב"ח חולק על ההבנה של המהר"י אבוהב, ואומר שמעולם אף אדם לא התיר להציל מוקצה בבית שבתוך הדליקה, ובקושי התירו להציל מזון שלוש סעודות. גם התרומה עצמו דיבר אך ורק בבית שליד הדליקה, והב"ח עצמו אף פוסק כמו התרומה שבבית שליד הדליקה מותר להציל אפילו מוקצה. הוא מתייחס גם לנימוקו של הבית יוסף ואומר שהחשש שמתוך שטרוד בהצלה הוא חשש שיכבה בשוגג, ואילו החשש שמתוך שבהול

¹² הר"ן אומר שם בשם התרומה שגם מה שאמרו במשנה (קטז, ב) שמצילים מפני הדליקה את תיק הספר עם הספר אף על פי שיש בו מעות, שמובן שמעיקר הדין ישנה בעיה לטלטל את המעות – הסיבה היא שמדובר בהצלה לחצר שאינה מעורבת, אבל להציל מוקצה לחצר המעורבת מותר אפילו כשהדליקה בבית של האדם. הר"ן מביא לאחר מכן את הרמב"ן (שבת קנג, א) שחולק ואומר שלא התירו להציל בבית שבו הדליקה דבר, גם לא מוקצה, משום "דאי שרית ליה אתי לכבויה".
¹³ למעשה אין הדבר ברור אם הבית יוסף מקבל את דברי מהר"י אבוהב או לא, הב"ח (של"ד אות ג) טוען שכן, אולם מהפסיקה בשולחן ערוך קשה להכריע.

הוא חשש שיכבה במזיד, ו'אין אנו אחראין לרשעים', ולכן איננו באים לקראתם אלא אוסרים להציל כדי שהשוגגים לא יחטאו, והמכבה במזיד ייתן את הדין.

הוא מתקשה לגבי 'מי שהחשיך', שהרי שם אנחנו חוששים שמא יזיד ויטלטל, ומסביר ששם אין התנגשות בין שיקולים, שהרי אם נתיר לו, הוא ודאי לא יעשה איסור. כאן אנחנו תקועים בבעיה שישנו חשש שיעשה איסור גם אם לא נתיר לו (בהול), וגם אם נתיר לו (טרוד) – ולכן אנחנו מעדיפים לא להתיר כלום, כדי שלא ייווצר מצב שההיתר גרם לעבור על איסור דאורייתא (אלא לא נתיר ולא נשנה כלום, ואם עבר, זו בעיה שלו).

במבט ראשון היה ניתן לומר כי שיטת הב"ח קיצונית יותר וגורסת כי חכמים לא התירו איסורים בשביל מזידים אלא רק בשביל שוגגים, אולם על פי ההסבר שלו ל'מי שהחשיך' אנחנו מבינים שלמעשה גם הוא סובר שאנחנו מתירים איסורי דרבנן כדי שלא יבואו לעבור על איסורי דאורייתא אפילו במזיד. המחלוקת היא רק במקרה בו ישנם שיקולים סותרים, שהבית יוסף ומהר"י אבוהב הולכים במקרה של מעות בו ישנו חשש סביר שיעבור במזיד אחרי שיקול זה, ואילו לעומתם הב"ח סובר שכאשר בכל מקרה ישנו חשש שיעבור עבירה – לא נתיר כלום, כדי שלא ייצא שההיתר שלנו גרם לעבור על איסור דאורייתא. אפשר להסביר את הטעם לכך בשני כיוונים: או משום שבמקרה כזה שב ואל תעשה עדיף, או משום שאנחנו מעדיפים שאדם יעשה איסור מעצמו מאשר שהיתר חכמים יגרום לו לעשות איסור. ההסבר של הב"ח דומה להסבר של הביאור הלכה שהזכרנו, שכאשר ההיתר שלנו לא ימנע מהאדם לעבור על האיסור דאורייתא (הוא הביא דוגמה שאולי החפץ שרוצה להציל יהיה מוקף באש) – לא נתיר לו.

ז. סיכום

הצגנו במאמר שני שיקולים מרכזיים בגזרות חכמים. לעיתים חז"ל יורדים לדעת האדם וגוזרים גזירות שמונעות מראש מקרה בו אדם יגיע למצב בו יהיה חשש שיעבור על איסור – לכן הגבילו מראש את כמות הפריטים שאדם יכול להציל מן הדליקה. מצד שני, כאשר איסור דרבנן יכול ליצור את המצב ההפוך, ולגרום לאדם לעבור על איסור דאורייתא, חכמים התירו אותו.

עיקרו של המאמר דן במקרה בו שני השיקולים הללו מתנגשים אחד בשני. ראינו את התוספות והראשונים שמחלקים בין מת לממון, שבמת השיקול שיבוא לעשות במזיד גובר, לעומת ממון שהשיקול ש'ישכח וטרוד' גובר בו. ראינו את שיטת המרדכי והשולחן ערוך על פי הגמרא בפסחים שבכל מקרה אנחנו מתירים איסורי דרבנן כדי שלא יבואו לעבור על איסורי דאורייתא, בין בממון בין במת.

הב"ח הסביר שכאשר שני השיקולים סותרים, והן לאסור והן להתיר לא יפתרו את ההתנגשות, איננו מתחשבים ברשעים שרוצים לעבור במזיד על איסורי דאורייתא, ולכן לא נתיר כלום, כדי שלא ייווצר מצב שחכמים עצמם יגרמו לאדם לעבור על איסור תורה. וכך הוא מסביר את הסיבה שלא התירו להציל מפני הדליקה שבאותו הבית (אף שלא התייחס לסוגייה בפסחים). הביאור הלכה הולך בכיוון דומה שכאשר ההיתר לא ימנע מהאדם לעבור על האיסור דאורייתא, לא נתיר, וכך הוא מסביר את הגמרא לגבי דליקה שאוסרת להציל בממון.

בכל מקרה שניהם מסכימים שכאשר ברור שההיתר ימנע מהאדם לעבור על איסור דאורייתא – מתירים איסור דרבנן, אפילו בשביל אדם מזיד (לכאורה בין כמת בין בממון). חשוב להדגיש את הנחת היסוד, כי איסורי חכמים נועדו לוודא שאנשים לא יעברו על איסורי תורה, לכן אין כל בעיה לבטלם כאשר ישנו חשש שיגרמו להיפך. עיקר הדיון שלנו היה בשלב לאחר מכן, כאשר ישנם שיקולים סותרים להתיר או לא.

יתר על כן, ראינו שחכמים העדיפו להתיר איסור דרבנן אפילו במקום בו בכלל אין תכנון לעבור איסור, אלא רק ישנו חשש שהאדם יגיע לאיסור, כמו הנחת המשוי על בהמה, שמא לא ירים אותו בזמן ונמצא שעשה עקירה והנחה, או ללכת פחות פחות מארבע אמות, שמא ילך יותר.

ח. אחרית דבר

נסיים בדבריו של הרב קוק בנושא. הרב מביא קומה נוספת על גבי הקומה שהצגנו של גזירות דרבנן. הקטע לקוח מתוך פסקה בעין איה (שבת א, נב) בהקשר של גזרת שמא יטה.

גזירות חכמים בסייג לתורה, שלא יכניס אדם עצמו בדבר שהוא יכול לבא מזה לעבור ע"ד תורה, יש בזה שתי כוונות. הכונה הפשוטה, להסיר המכשול המעשי שלא יעבור על דברי תורה בפועל. אמנם זאת הכונה לא תבטל כ"א כשהעובר יכשל באמת, ומתוך שיעבור על הסייג יבא לעבור על גוף דברי תורה עצמה. אמנם יש בזה עוד כונה שני, שהרי יסוד יראת ד' וקיומה של תורה תלוי באיכות ציור רוממות ערכם של דברי תורה בלבו של אדם. והנה כשאדם נזהר בעצמו לבלי הכניס עצמו למצב שיש איזה חשש שיבא לעבור ע"ד מן התורה, זאת הזהירות בעצמה חוקקת בלבבו רושם חזק כמה גדול הוא ערכה של שמירת התורה, וכמה רב הוא ההפסד בעבירת דבר אחד מהתורה, שהרי אפילו להכנס במצב שיש איזה חשש שיבא לעבור על דבר מהתורה הוא מרחיק את עצמו כמו שאדם מרחיק את עצמו מחשש סכנת נפשו, וכמו שהוא שומר מכל משמר אוצר

יקר ונחמד, שגם מחשש רחוק של איבודו הוא מגיין עליו. ולהיפך כשהאדם נכנס במצב כזה שהוא עלול לעבור ע"ד של תורה, אע"פ שיזהר ולא יעבור, מכל מקרה מרשים דבר זה עצמו בלבבו איזה ירידה על ערך קיום התורה בכלל. שהרי אין הדבר כל כך נשגב אצלו, שהרי אינו חש שישמור עצמו מהכנס במקום שיש חשש שיבא לעבור על דבר תורה, ופעולת הרפיון על כלל קיום התורה פועלת לרעה גם כשלא יעבור בפועל על דבר מהתורה.

[...] אין הגזירה מיוסדת על שמא יטה בפועל, כ"א על הכניסה למצב שיש צד לחשש הטיה, שכבר פועל בלב חסרון ערך הראוי לכבודה וערכה הנשגב של תורה.

הרב קוק מסביר שישנו צד נוסף בגזרות דרבנן. מטרת הגזרות אינה רק לעשות סייג ולמנוע מהאדם לעבור על איסור תורה, אלא עצם העובדה שהאדם עושה הרחקה לאיסור תורה, מעידה כמה אכפת לאדם מהאיסור. לפי הרעיון הזה, אין זה משנה אם האדם עבר על איסור דאורייתא בפועל או לא, אלא בכך שעבר על גזרת חכמים, הוא מראה שאינו מתחשב באיסור תורה ואינו נזהר ממנו כל כך.